

Leizarraga hazkarki sustatu zuten, ez etsitzeko; eta berriz egundainokotan hartu zuen bere saila, jo eta ke zeramala.

Bi urteren buruko eginxea zuen.

1565-eko maiatzaren lehenean, Oloron-eko Sinodak erabaki zuen Leizarragak handik goiti eskuratuko zituela berrehun libera, ministro donadoek bezala, ez baitzen bera ere ezkondua. Eta izendatu zituzten lau minixtro eskualdun, haren lanaren begistatzeko eta behar orduan xuxentzeko.

Lauetarik biga segurik xuberotarrak ziren: Landetcheverry Undüreñekoa eta Tartas Sohütakoa. Etcheverry, «Petit basque» erraiten ziotena, kostatarra zen, Donibane Lohizunekoa. Laugarrena, Tardets, ez dakigu xuxen nungotarra zen, deituraz xuberotarra iduri lukelarik.

Lau so-egile horiek pagatuak izanen ziren lan horrentzat: eta lanak iraunen zioteno, ez zuten beren elizetan predikatzerik izanen igandetan baizik.

Ondoko irailaren 5-ean, Salbaterreko Sinodan, Etcheverry-k eman zuen Testamentu berriaren berri. Ala funtsez ala moldez lana hautuzkoa zaukan. Billkurako minixtroek hitz eman zuten beraz haren ager-arazteko dirua.

Bizkitartean, eskuara toki orotan ez berdin izanez, bortz lagunek eskatu zuten lanaren arra-hunkitzea Eskualdun gehienek uleritzeko gisa. Biltzarrak on-hartu zuen eta erabaki begistatzaleak eta Leizarraga aintzina ordainduko zirela Elizaren dirutik.

1566-an eta ekainaren 5-ean Nay-eko Sinodan nasaiki aipatu zuten Leizarraga, baizik-eta Jainkoak dohainez bete zuela, eta grazia hoieri esker Jainkoaren ospea bere eskualdean aise aintzin-araz zezakela. Ikusi behar ere, ez zenetz Nafarroarat berdin igorriko. Xede horren gatik bagaude ea española ere ez zakienetz, nahiz orduan eskuara orai baino hedatuagoa zen Nafartarren artean.

Ondoko urtean, 1567-an, Leizarragak Pauen minixtro-gaien et-saminak pasatu zituen eta minixtro egin zuten, apirilaren 15-ean Bastidarat izendatzen zutelarik.

Bastida (erdaraz La Bastide-Clairence), bere portu ttipiarekin, Baxenabarreko herri bat zen, frango ttarroa, kaskoin kofoin bat, nahiz (paper zaharrak lekuko) Eskualdun hainitz ere bazaukan.

Hiru minixtro protestant baziren hirixka hortan, zeren zen Lapurdiko muga-mugan eta bertzalde Bidaxuneko Agarramonten gerizapean.

Gainera, Beskoitzetik ez urrun, toki hauta zateken minixtro berriarentzat.

Bastidarrak jende maltsoak ziren. Izanik ere erlisioneaz bi artalde, elgar jasaiten zuten hisiarik gabe. Bainan ordu arte herriko eliza, katoliko xoilan eskuetan baitzen, Erreginarenean manuz erabaki zen handik aintzina izanen zela bai katolikoene bai protestanteen zerbitzuko, tenoreak aldizkatuz.

Hortik sortu da fama Leizarragak berak egiten zituela Bastidako elizan bi zerbitzu: batto katolikoentzat meza emanez, bertzea protestanteentzat kultua segurtatuz. Bainan, Haristoy zenaren eleak eletei, ez da nehun deus holakoren frogarik.

Tardets izan baitzen bortz urtez Bastidako lehen minixtro, haren lekua eman zioten artzain berriari. Bizkitartean denbora batez ez zen Bastidan iragan ager-itzalka baizik.

Roxelan bazuen aski lan, hantxe bere eskuarazko liburuak inprimatzen baitzizkaten Hautin baitan, eta hango nehork eskuararik ez jakin.

Liburuak erran dut eta ez Liburua. Ezen, Testamentu berriaz bertzalde ager-arazten baitzituen, datxizkola edo berex, bertze dotzena bat obra.

Horiek oro —mila plamaz goiti —agertu ziren urte berean, 1571-ean.

Paueko Sinodak orduan erabaki zuen Leizarraga alde bat jarriko zela Bastidan.

Handik bi urteren buruan, urriaren 13-an Sinodak itzuli ziozkan 50 eskudo, Hautin jaun inprimatzaleari aintzinatua. Bertzalde 335 libera-iguzki xahutu zituzten Roxelan, orotarar heldu baita: orai-ko 10.600 libera berri, frantses dirutan.

1574-ean Paueko Sinodak igortzen diozka hiru mutiko, Tartas, Landetcheverry eta Tardets-en semeak (minixtro gai gisa dudarik gabe), Bastidan harekin eskuararen ikasteko. Bagaude ez ote zen izan eskual ikastoletan lehen-lehena!

Denbora berean Sinodak batzorde batzuen gain emaiten zuen Testamentu berriaren hedatzea: hedatzailek beren lanaz kondu emaitekotan.

Ez da ondikotz nehun ageri nork zonbat saldu edo banakatu dituen, ez eta orotaratz zer keta izan den irarkolak aterarik.

Egia erran, bi jalgi-aldi edo edizioe izan direla uste dute liburu ale batzuetan hitz zenbait ez baitira bertzetan bezalakoak. Bainan nola jakin zenbanakoak izan ziren jalgi-aldi hoik?

1575-etik aintzina protestanten paperetan ez dugu Leizarragaz deus hain berezirik ikasten. Bastidan bizi zela, bai: artetan sinodetan agertu zela, ere bai; eta l'*Antique* eman ziotela izen-goitia.

De Thou famatuak Thumeri adixkidearekin egin zion bisita bat, gizon bikain bati bezala, eta ordainez minixtro zaharrak present eman zion bere Testamentu berria. Hori gertatu zen 1582-an.

Leizarraga 1598-an oraino mundu huntan zela frogatu ditake, bertze xehetasunik gabe. Bainan nun noiz nola hil zen, ezin erran, lekukotasun eskasez.

1602-tik harat segur gira ez zela Leizarragarik; haatik ez dakigu nundik atera duten 1601-ean zendu zela.

Dakiguna da, Bastidan erlisione berriak ez zuela biziki iraun: 1625-ean ez zen minixtrorik ere gelditzen.

Zer nahi den, Leizarragaren eskuarazko obra hor dugu, arbasoen mintzaira zaharraren lekuko. Jakintzuntzat ez da abantail ttipia, René Lafon jaunak erranen dautzuen bezala.

Berant bada berant, egun bederen denek eskerrak diozkagu bihotzaren erdi-erditik. Nik segurik bai...

P. LAFITTE.

Beskoitzen, 1971-eko uztailaren 4-ean

JOANES LEIZARRAGA, ITZULARIA ETA IDAZLEA

Guziek badakite eskuaraz idatzi eta argitaratu zen lehen liburua dela «Linguae Vasconum Primitiae», Bernard Dechepare erretor-olerkariak ontua. Egileak presuna bati bezala eskuarari erraiten zioen: «Heuskara, jalgi adi kanpora, plazara, mundura, mundu guzira!» Haren liburua ez zen jalgi, ez eta eskuara. Ale bakar bat heldu zaiku. Hogoï eta sei urthe eskuara oraino gorderik egon zen. Hogoï eta

sei urtheren buruan, ez goizago, berriz agertu zen eskuara, hiru imprimatu libururen itxuran, Rochellan, Pierre Hautin Imprimizalea baithan. Izendatuak dire: «Jesus Krist gure jaunaren Testamentu Berria», «Kalendrera», «ABC, edo Kristinoen instrukzioea othoitz egiteko formarekin».

Julien Vinson'ek erraiten zuen ezagutzen zituela Leizarragaren obren hogoi eta sei ale. Hetarik bat Baionan, hiriko liburutegian, aurkhitzen da. Hugo Schuchardt, eskualari handiak, Theodor Linschmann lankidetzat zuelarik, mende hunetako hastean berean, Leizarragaren obrak, fotografiatzeko egin-molde batez itxuratuak argitaratu ditu. Sartzean, Schuchardt'ek ezarri lan luze eta balios bat. Hala eskual-ixtudioak azkarki lagundu ditu.

Minza gaitzen lehenik liburu hetarik ttipienez. «Kalendrera»k ez daduzka hamasei horri-alde baizik. Titulu osoa da: «Kalendrera, Bazko noiz daten, ilhargi berriaren eta letra Dominikalaren ezagutzeko manerarekin». Ez dakigu Leizarragak osoki itzuli duenez ala xoilki holako liburutto bat imitatu.

ABC izendatu liburuak daduzka ehun eta hiruetan hogoi eta hamasei horri-alde. Pharte bat, partikulazki Katexismeaa, khausitzen da ere «Testamentu Berria»n. Liburu hartan Leizarragak darabiltza *gizoner, guzier, dutener* formak, *gizonei, guziei, dutenei* formen lekhan. Esplikarzen du bertzetan usaia hau. «Datiuo singularian' *ari* erraiten dena, Zuberoan eta aldirietan pluralean erraiten da *er*, eta bertzetan guzietan *ei*: hala nola batez mintzatzeraz erraiten da Heuskalerrri guzian *gizonari, emazteari, haurrari*: eta anhitzez mintzatzeraz, Zuberoan eta aldirietan *gizoner, emaxter, haurrer*, eta bertzetan guk heuskarazko translatione hunetan [erran nahi baita Testamentu Berriaren itzultzean], usatu ukhan dugun bezala, *gizonei, emaztei, haurrei*, eta eta.» Liburu hau itzulia da. Bainan zein liburutarik, ez dakigu. Nehork ere ez du holako libururik hatxeman ahal izan. Badirudi egileak bildu dituela, heien itzultzeko, mota hainitzetako idatzi batzu.

Bainan Leizarragaren lan handiena da «Testamentu Berria»ren itzulzea. Zer itzuli du titulu hunen pean? Bible batzu, Frantzian protestanten artean usantzatan zirenak, eta ez xoilki bi Testamentuen, ala baxharrik berriaren frantseserako itzultzea, bainan bertze idatzi frantses batzu, hala nola Calvin'en Katixima, «Testamentu berriko materien erideiteko taula», «Testamentu berrian diraden

izen propi Hebraiko eta Greko batzuen deklarazionea», «Testamentu berriko hitz eta mintzatzeko manera difizil bakhointz batzu bere deklazionekin», Liburu hetan Testamentu berriaren frantseserako itzultzea berriz ikusia eta zuzendua izan zen Geneva'ko ministroek. Leizarragak itzuli du ere «Jesus Krist gure Jaunaren Ebanjelioko doktrina puraren araura bizitzeko desira duten Franzesek konsentimendu komun batez beren fedez egin duten konfesionean». Leizarragaren liburuaren hatsean erideiten dire, aintzin-solas gisa, hamar horri-alde, bortz eta erdi frantsesez, bortz eskuaraz, han eskaintzen baitio liburua, «Guzizko Andre noble Joanna Albrete Nafarroako Regina Bearnoko Andre gehien eta eta, denari, bere zerbitzari guzizko xipiak eta guzizko obedientak, Joannes Leizarraga Beraskoizkoak, Jesus Kristen grazia eta bakea desiratzen». Ene us-tez, ez da errez erraitea eskaintzazko letra hau lehenik frantsesez, ala eskuaraz, ala, kasik batbatean, bi mintzaitz pensatu eta izkiriatu zenez.

Orai, liburu lodi hunetan zer ez-itzulia da? Doidoia bizpahiru horri-alde: «Heuskaldunei», justu letraren ondotik, eta, asko urrunago, «Zuberoako herrian usanzatan eztiraden hitz bakhointz batzu hango anzora itzuliak». Bigarren idatzi hau laphurtar-zuberoatar hiztegi ttipitto bat dugu. Horri-alde hek khontuzko dire eskuararen historiari dagokan bezanbatean. Erakusten dute alde batetik gramatikazale, bai eta ere filologo baten axola zuela, bertzetik izkiriatu nahi zuela Eskualdun guziek adigarri mintzaitz batez. Lerro hauk irakurten ditugu «Heuskaldunen» tituluaren pean. «Heuskarazko hitzak, nola skribatzen, hala letra guziekin Latinen anzora pronuntzen-ere dirade: eta u bokala, betheki, ou baliz bezala. Berzalde Testamentu berriaren heuskarazko translazione hunetan hitz bakhointz batzu letra xeheagoz tekstu artean ezarri izan dirade, ezagun den-tzat hek tekstuan aditzen diraden hitzak izanagatik, eztiradela ordea tekstu gorputz berekoak, baina deklaragarri jarriak. [Leizarragak ez du hala egiten liburu sainduaren itzultzean baizik, zeren itzultzeko dena Jainkoaren hitz garbia baita.] Gainerakoaz den bezenbatean, batbederak daki heuskal herrian kasi etxe batetik berzera-ere mintzatzeko maneran zer diferenzia eta dibersitatea den: razoin hunegatik sensu egiazkotik aldaratu gabe, lengoajea den bezenbatean ahalik gehiena guziei adi erazitenari jarreiki izan gaitzaitza, eta ez xoil edozein lekhu jakineko lengoaje bereziri: eta bada-

kigu ezen denborarekin anhitz hitz eta mintzatzeko manera eriden dela obra hunetan berzela hobeki erran zatenik: halakoetan, gauza zeren den dakitenetarik bat-bedera orhoituren da, othoi, ezen hanelako gauzak, guziz lengoaje oraino usatu gabe batetan, ezin behingoaz halako perfekzionetan jar daitezkeela nola behar bailizateke. [Entzun duzue: «guziz lengoaje oraino usatu gabe batetan». Leizarragak ez du Dechepareren izena aiphatzen. Bizkitartean eskaintzazko letran erraiten du: «zenbatez nik skribatu dudana lengoaje mota baita sterilenetarik eta dibersenetarik, eta oraino, translazioetan behintzat, usatu gabea». Bainan halarik ere ez du katoliko aphezaren izena aiphatzen, bertzela haragizko, bekhatuzko amodioa khantatu baitzuen.] Guziagatik-ere mintzatzeko maneran anhitz arrastatu gabe Jainkoaren hitz purari jarreikiteko desira dutenek sporzu dugu eridenean dutela (suporturekin) zertzaz kontenta. Eta baldin speranza dugun bezala, oraindrano egin den hunetan heuskaldunak gozorik edo edifikazionerik hartzen badu, hunetan enplegatu izan diradenean bihotz harturen dute, oraindranik gogoere duten bezala, egin denaren berriz ikhusteko eta korrijitzeko. [Leizarragak hemen nahi du bere lankideez mintzatu.] Baieta, baldin Jaunak hala plazer badu, pasaje difizilenean deklaragarri anotizionen ezarteko. Jainkoak othoi, haren desohorateko den doktrina guzia ezagut erazirik eta konfunditurik, haren ohoretako dena bethi entretenei eta abanza dezala Jesus Krist bere Seme gure Jaunaren izenean. Amen.»

Bigarren euskarazko liburua lehenaz, Decheparerenaz, bertzelakoa da lau ponduz. Lehenik, izkiribatua da hitz laxotan. Bigarrenekorik, itzulia da. Hirugarrenekorik, ez daduka erlijionezko gairik baizik: gehienetan Jainkoaren hitz garbia emaiten zaio irakurtzaleari. Laugarrenekorik, egileak izan zituen lau lankide, haren lanaren berriz ikhusteko eta korrijitzeko.

Xuxen erraiteko, Leizarragak zer irakurgai itzuli du? Baliatu da oroz gainetik frantseserako itzultzeaz, Pierre Robert, Olivetan izangoituak, Calvin'en ahaide eta adixkideak, egin baitzuen, eta hainitzetan berriz ikhusi eta korrijitua baitzen. Leizarraga eta, darik gabe, haren lankideak, jarraiki dire guzien gainetik itzulpen huni. Bainan bertzalde grekozko ithurburuari, bai eta ere latinezko «Vulgata» deitzen denari arthoski behatu diote. Zein nahi mintzairez, zein nahi herritan, liburu sainduetako irakurgai itzulariek

borthizki ohi hersten zuten, «Jainkoaren hitz pura» behar adiarazi baitzuten. Hartako zerbeit ez bada argi irakurgaiia sainduan, ez da itzulzean argi. «Haur bai erranen dut, dio Leizarragak eskain-letran, ezen bethi orhoitik nola Jainkoaren manu espresa den haren hitzari deus edeki eztakion ez eratxeki: hala egin ahal dudan fidelkiena egin ukhan dudala.» Bertze irakurgaiak ez dire hainbertze hertsiki itzuliak.

Zein kondizionetan lan handi hau hasi eta urhendu zen? Pau'en bildu Bearnoko Sinodoaren ordenanzaz, mila borts ehun eta hiruetan hogoi eta lauean, martxoaren hamalauean, Joanes Leizarraga Beraskoizkoa kargatu zen Testamentu berriaren eta bertze irakurgaien itzultzeaz. Orduan egoiten zen «Laphurdin»; paperek ez dute deus ere gehiago erraiten. Hari manatu zioten lana egin zezan Pau'en. Ministroa izendatu eta, mila borts ehun eta hiruetan hogei eta zazpian, aphirilaren hamabortzean, igorri zen Labastide-Clairence'rat, Eskual Herriari hurbilerat. Hil arte han egon zen.

Bearnoko Sinodoaren manuz, lau lankide, lan eginaren bisitazteaz eta konferitzez «behar izan zenean» kargatu ziren: Tartas, La Rive, Landetcheverry eta Tardets. Hetaryik bida bederen zuberotarrak ziren: Sanz de Tartas Sarrikotapekoa, eta Pierre de Landetcheverry Ündüreñokoa. Ez dakigu nola lau lankideek beren saila egin zuten. Bainan dudarik batere gabe Leizarraga zen buruzagia.

Lan manatua, ez bazen ere errex, arthoski egin zen. Nahiz Leizarragaren sor mintzairu mota, Beskoitzekoa, zen nafarrazkoa, hautatu zuen eskual literaturazko mintzairuaren zolatzat mintzairu bat, erraiteko maneran, bertzeen artekoa, laphurtarra. Arrazoinekin. Hala ideki zuen bidea errege bide agertu da.

Leizarraga idazle handi bat othe da? Adiarazi dituen gogoetak ez ditu berak asmatu. Bainan eriden du heien adiarazteko mota. Eta khontuzko gauza da hori. Eskual Herrian, bertze herri hanitzetan, agian ere guzietan, bezala, lehenik neurthitzetan kanpoko herri hainitzetan bezala, hitz laxotan izkiriatu zuten lehen idazleak itzulariak izan ziren. Hori errexki adigarri da. Itzultzen ari dena, bereziki Jainkoaren hitza itzuli nahi duena, ez zaio ahal bere fantasiari jarraiki. Itzultzea etserizio arras ona da, elhea aberasten eta malgutzen baitu. Itzulariak ez dire lehen aldian ongi heldu. Leizarragaren izkiria-mota maiz dorpea da. Bainan orhoit gaitezen Dechepereren liburuko aintzin solasa, hitz laxotan izkiriatura, zein luze